

Papa Ivan Pavao II. za novu kulturu života

Uz encikliku *Evandjelje života*

*Em*a VESELY

Sažetak

Enciklika Evandjelje života izraz je želje pape Ivana Pavla II. da služi čovječanstvu budeći odgovornost za život. Ovom dokumentu nije svrha opteretiti savjesti, već pomoći da se razvije mentalitet poštivanja dostojanstva i slobode svake osobe od začeca do smrti. Suprotstavivši »kulturu života« »kulturi smrti«, papa se usredotočio na Božju zapovijed »ne ubij« i upozorio na suvremene oblike njenog kršenja, pri čemu nije zaboravio popratne probleme s područja biomedicine, pitanje demografskog razvitka, demokracije i slobode, odnosa Crkve i države. S mnogo je pozornosti obradio stav koji vjernici moraju zauzeti prema građanskom i moralnom zakonu te konkretne smjernice za provođenje enciklike.

Uvod

Nakon brojnih istupa u obranu ljudskoga života papa Ivan Pavao II. podjeljuje Crkvi svoju jedanaestu encikliku *Evangelium vitae*, *Evandjelje života*,¹ radosni navještaj dara života, ujedno i kao odgovor na zahtjev kardinala okupljenih na konzistoriju u Rimu od 4. do 7. travnja 1991., da autoritetom Petrova nasljednika potvrdi vrijednost i nepovredivost ljudskoga života (usp. br. 5). *Evandjelje života* poziv je svim sastavnicama Crkve i ljudima dobre volje da poštuju, brane i ljube svaki ljudski život i služe mu (usp. br. 5). Budući da je enciklika plod pismenoga savjetovanja s biskupima, ona je riječ cijele Crkve nakon Međunarodne godine obitelji i konferencije u Kairu o demografskom problemu u svijetu.

Na enciklici je papa dugo radio, a u izradbi teksta pomagali su mu kardinal Josef Ratzinger, pročelnik *Kongregacije za nauk vjere*, teolog Papinske kuće dominikanac otac George Cottier, o. Taddeus Stychtem, profesor etike na sveučilištu u Lublinu, mons. Carlo Caraffa, voditelj Instituta za obitelj na Lateranskom sveučilištu, belgijski filozof i teolog Michel Schooijans iz Louvaina te mons. Livio Melina, profesor na Lateranskom

1 U tekstu se služim hrvatskim prijevodom *Evangelium vitae*, *Evandjelje života* u izdanju Kršćanske sadašnjosti, Zagreb, 1995. Označavam citirane dijelove njihovim brojem, koji se odnosi, da ne ponavljam iza svakih navodnika, na sve citate u dotičnom odlomku teksta.

sveučilištu u Rimu. Prigodom objavljivanja *Evandelja života* talijanski je tisak iznio podatak da je Wojtyła, kao biskup, pripremio pedeset do šezdeset posto prednacrt enciklike *Humanae vitae* pape Pavla VI., objavljene 1968. godine (Usp. 4, 13.). Poznato je da je Ivanu Pavlu II. obrana života na srcu, što dokazuju njegovi istupi ne samo protiv pobačaja i eutanazije nego i protiv rata, napose onoga u našoj hrvatskoj domovini.

Enciklika *Evandelje života* ima četiri dijela te uvod i zaključak. *Prvi* je dio enciklike panoramski prikaz suvremenih prijetnji ljudskom životu, *crescendo* zala protiv čovjeka, napose djece i nemoćnih: od gladi i bijede, trgovine oružjem, razaranja ekološke ravnoteže, širenja droge, neprihvatljivih uzora seksualnosti, kontracepcije, sterilizacije i eutanazije, do urote protiv života međunarodnih ustanova koje šire kontracepciju, sterilizaciju i pobačaj.

Drugi je dio enciklike prikaz kršćanskog poimanja vrednote ljudskoga života. »Kulturi smrti« suprotstavljeno je *Evandelje života*. Ljudski je život dobro a Bog je njegov jedini gospodar. Iz svetosti čovjekova života proizlazi njegova nepovredivost.

Treći je dio razmišljanje nad zapovijedi »ne ubij« i to je »najsvečaniji, najdramatičniji i najzauzetiji dio enciklike te ga stoga valja čitati i promišljati s posebnom pozornošću.«² Tu papa razmatra pitanje samoobrane, smrtne kazne, pobačaja i njegove zakonske situacije u svijetu u kojemu doseže razmjere »grešne strukture« koja se protivi nerođenom ljudskom životu. Tema je ovoga poglavlja i eutanazija te njezino ozakonjenje, problem odnosa građanskoga i moralnoga zakona u suvremenom misaonom pluralizmu unutar današnjih demokracija.

Četvrti dio, meditativan i pun poticaja, poziv je na promicanje nove kulture života, upućen najprije biskupima. Papa se obraća ženama koje su počinile pobačaj i potiče ih da brane život. *Evandelje života* je za sve, za kršćane i nevjerujuće. U *zaključku* papa povezuje Marijino majčinstvo s majčinstvom Crkve, čiju djecu ugrožavaju sile zla.

Enciklika obrađuje i potiče niz pitanja i problema, na koje se, barem djelomično, valja osvrnuti polazeći od papina gledanja na suvremeni svijet, obilježen borbom »kulture smrti« i »kulture života«. U središtu je dokumenta Božja zapovijed »ne ubij«, te suvremeni oblici njezina kršenja, na prvom mjestu pobačaj, eutanazija, te s njima povezana pitanja s područja biomedicine, kontracepcije, umjetne oplodnje i prenatalne dijagnoze, ali i smrtna kazna i samoobrana. Sloboda, demokracija i pravni vidici navedenih problema zanimljivi su dio enciklike, kao i konkretni prijedlozi vjernicima i ljudima dobre volje našega vremena za promicanje njezinih ideja.

2 »Annunciare 'con coraggiosa fedeltà' il 'Vangelo della vita', *Civiltà cattolica*, 15. 4. 1995., br. 3476., god. 146., str. 111.

1. »Kultura smrti«, urota protiv života

Živimo usred vapaja Abelove krvi protiv ubojice Kaina, umiješani smo u sukob dobra i zla i sukob kulture smrti i kulture života i u njemu sudjelujemo (usp. br. 28). Pomračenje savjesti i nemoć da razlikujemo dobro od zla, dovodi u pitanje vrijednost ljudskoga života, pa su napadaji na život priznati čak i zakonom (usp. br. 4). Znanstveno i sustavno smišljeni nartaji na život učinili su dvadeseto stoljeće strašnim razdobljem uništavanja nevinih a lažni proroci i učitelji doživjeli su najveći mogući uspjeh. Sve to govori o »uroti protiv života« u kojoj sudjeluju međunarodne institucije i obavijesna sredstva, uvjeravajući javno mišljenje kako je riječ o napretku i stečevini slobode (usp. br. 17), a zapravo se neprevladanim socijalnim nepravdama prošlosti dodaju još teže, prikazane kao pomak u novi svjetski poredak (usp. br. 5).

Bog nije stvorio smrt, ona dolazi u svijet zavišću Zloga i grijehom praroditelja (usp. br. 7), bratoubojstvom, odbijanjem odgovornosti za čovjeka, za bližnjega. Odsutnost solidarnosti prema najslabijima, starijima, bolesnima, useljenima i djeci, stvara ravnodušnost u odnosima među narodima čak i kada su u pitanju njihovo preživljavanje, sloboda i mir (usp. br. 8). Tko napada ljudski život, nasrće na samoga Boga. Ubojstvo mijenja i čovjekov okoliš. U ozračju krize kulture i skepticizma nad temeljima znanja i etike širi se nasilje, koje je postalo »grešna struktura«. Promiče se samo kultura djelotvornosti određene gospodarske i političke struje, zapravo rat moćnih protiv slabih, čiji se život smatra nekorisnim i nepodnosivim teretom (usp. br. 10–12). Uništavanje takvoga života smatra se opravdanim izrazom pojedinačne slobode. Niječe se pravo na život u trenutku začeca i umiranja. Ozakonjeni napadaji na ljudski život ugrožavaju kulturu ljudskih prava i daju prednost razvitku a ne čovjeku. U pitanju su gospodarski uzori, koji nepravdama i nasiljem dovode u pitanje život cijelih naroda uvjetujući ih u međunarodnom životu (usp. br. 18).

2. Kultura života

Usred borbe dobra i zla, kulture smrti i kulture života kršćanin odgovorno odabire život pouzdajući se u Sina Božjega (usp. br. 28), koji je svojom smrću objavio veličinu i vrijednost života, postao na križu izvor novoga života za sve ljude (usp. br. 33). Njegovo je utjelovljenje temelj radosti zbog rođenja svakoga djeteta. Sin Božji svakom čovjeku obećava puninu života (usp. br. 1), sudioništvo u Božjem životu, čime otkriva njegovu veličinu i dragocjenost. Krv Kristova, kojoj je Abelova preteča, traži pravdu i milosrđe, poštivanje dostojanstva svakog čovjeka, poziv je na davanje samoga sebe po Isusovu primjeru. Kristova krv nije znak smrti već zajed-

ništva i bogatstva života za sve, dar života, snaga u zauzimanju za život (usp. br. 25). Tu istinu, Evanđelje života, Crkva čuva i naviješta kao Evanđelje ljubavi Božje za čovjeka, Evanđelje dostojanstva osobe (usp. br. 2). Ljudski je život po Kristu postao božanski i vječni, dobio je puninu vrijednosti i u ovozemaljskom razdoblju (usp. br. 30), a svaka je osoba znak Božje nazočnosti, Božje očitovanje u svijetu, trag njegove slave (usp. br. 34). Budući da je Bog tako povezan s čovjekom, svako ljudsko lice postaje Kristovo (usp. br. 81). U tom duhu razvila se u svijetu solidarnost među narodima, skrb za bolji život i ekologiju (usp. br. 26–27). Svjestan da su sredstva »kulture smrti« moćna, papa poziva na molitvu za život i post protiv sila zla (usp. br. 100) da se uz pomoć Evanđelja života izgradi pravda, ostvari razvitak, sloboda, mir i sreća te civilizacija istine i ljubavi (usp. br. 6).

3. »Ne ubij«

Božja zapovijed »ne ubij« označuje skrajnju granicu koju čovjek nikada ne smije prijeći (usp. br. 54). Ta je zapovijed izraz Božje ljubavi, dar čovjeku (usp. br. 52), ugrađena je u temelje društvenoga suživota. Ljudski je život svet i samo je Bog njegov apsolutni gospodar od početka do kraja, zato će on strogo suditi prekršaje te zapovijedi. Nitko ni u jednoj prigodi ne smije sebi prisvojiti pravo da izravno uništi nevino ljudsko biće, a nepovredivost ljudskoga života odraz je nedodirljivosti samoga Stvoritelja. Bog ne uživa u zatiranju ljudi nego Sotona (usp. br. 53). Kršćanstvo prvih stoljeća ubrajalo je ubojstvo, s apostazijom i preljubom, među tri najteža grijeha i zahtijevalo za njih tešku i dugu javnu pokoru (usp. br. 54), jer je ubiti ljudsko biće, Božju sliku, posebno teški grijeh (usp. br. 55). Budući da zapovijed »ne ubij« svojom apsolutnom vrijednošću štiti čak i život ubojice, ona iznimno vrijedi za nevino, slabo i nezaštićeno biće, koje od tuđe drskosti brani samo Božja zapovijed. O nepovredivosti nevinoga ljudskog života svjedoči Sveto pismo, Crkvena predaja i Učiteljstvo (usp. br. 57).

Želeći zaustaviti mehanizme kulture smrti, papa sa svom ozbiljnošću, pozvavši se na ovlast koju je Krist podijelio Petru i njegovim nasljednicima te u zajedništvu s biskupima Katoličke crkve, prvi put u enciklici potvrđuje da je izravno i namjerno ubijanje nevina ljudskog bića uvijek teško nemoralno i ne može biti dopušteno niti kao cilj niti kao sredstvo za ostvarenje čak i neke dobre svrhe. Bog je začetnik i branitelj svakog života, štiti osobu da ne postane nešto čime se može raspolagati, a Božja zapovijed »ne ubij« temelj je svakog društvenog odnosa zasnovanog na istini i pravdi. Budući da smo pred moralnim zahtjevima svi jednaki (usp. br. 57), zapovijed »ne ubij« polazište je za ostvarenje prave slobode, poticaj

za promicanje Božjega dara života, koji nije predan čovjekovoj samovolji. Život svakoga čovjeka povjeren je čovjeku, po »zakonu uzajamnosti« koji je Krist darom Duha obogatio novim značenjima i sadržajima kako bi se među ljudima stvorilo novo bratstvo i solidarnost, odraz onih u Trojedinom Bogu (usp. br. 76).

Peta Božja zapovijed obvezuje i one koji nemaju vjerskog uvjerenja, te je polazište za sveopći »da« životu. U duhu kulture života »ne ubij« uključuje i zapovijed da ljudski život valja voljeti i promicati. Taj se zahtjev Božje ljubavi odnosi na svakog čovjeka, obvezuje na služenje ljubavi bližnjemu, da ljudsko biće bude branjeno, osobito ono slabo i ugroženo, jer će samo tako pobijediti život, plod kulture istine i ljubavi.

4. *Pravo na samoobranu*

Ubiti ljudsko biće, Božju sliku, teški je grijeh. No u slučaju nužne obrane, pravo na obranu vlastitoga života i dužnost da se ne škodi tuđem, teško su spojivi. Vrijednost života i dužnost da sebe ljubimo ne manje nego druge, temelj su prava na vlastitu obranu, kojega se nitko ne smije odreći iz premale ljubavi prema životu ili sebi. Samo iz herojske ljubavi koja preobrazuje ljubav prema samome sebi, po Isusovu primjeru, može se odustati od toga prava. Samoobrana je ne samo pravo nego i teška dužnost odgovornima za tuđe živote, za zajedničko dobro obitelji ili građanske zajednice. Ukoliko onemogućivanje napadača dovede do njegove smrti, prouzročio ju je on sam, jer joj se izložio vlastitim činom (usp. br. 55).

5. *Smrtna kazna*

Svojevrsna je obrana od napadača i smrtna kazna, čije se ograničenje i ukidanje danas sve više traži u svijetu. Iako problem spada u kazneno pravo, i tu je u pitanju čovjekovo dostojanstvo i Božji nacrt s osobom i društvom. Kazni je prva svrha popraviti nered počinjen prekršajem, ona je uvjet da krivac bude ponovno slobodan. Vlast tako brani javni red i sigurnost. Kazna ne mora biti ubojstvo krivca, osim u slučaju apsolutne potrebe, kada se, naime, društvo drukčije ne može obraniti. Danas su ti slučajevi rijetki i praktično ne postoje, jer država raspolaže drugim sredstvima za pravnu zaštitu, poput prikladno organiziranih kaznenih ustanova. Stoga u društvu kao i u Crkvi postoji težnja za ograničenom primjenom smrtne kazne, pa, štoviše, i njezinim potpunim ukidanjem (usp. br. 56), u svijesti da pred Bogom ni napadač ne gubi svoje dostojanstvo (usp. br. 9).

Na konferenciji za tisak, predstavljajući encikliku, kardinal Ratzinger je rekao da će 2266. paragraf Katekizma Katoličke crkve biti prerađen i usklađen s enciklikom (usp. 6, 2; 1, 7.) koja je korak naprijed u odnosu prema katekizmu. Enciklika nije za pribjegavanje smrtnoj kazni, za razliku od katekizma koji dopušta njenu zakonitost. Slučajevi za koje danas može biti nužna smrtna kazna vrlo su rijetki, stoji u enciklici, praktično ne postoje. Na određenom stupnju civilizacije smrtna kazna mora biti ukinuta, jer ne koristi svrsi obrane zajednice i nije u skladu s nadom u spasenje i otkupljenje. Slučaj apsolutne potrebe pak može biti sveopće nasilje ili kriminal, te država ima pravo pribjeći smrtnoj kazni kako bi zastrašila krivce, napose kad joj je to jedina obrana kojom raspolaže.

Prema organizaciji Amnesty International u 1994. godini u svijetu je izvršeno dvije tisuće smrtnih kazni. Sada tu kaznu predviđaju zakoni stotinjak zemalja, a u dvadesetak se država već deset godina ne provodi. Stav enciklike izazvao je raspravljanje u američkoj javnosti koja je sklona smrtnoj kazni i smatra je potrebnom, dok su se, prema prvim reagiranjima, nekatoličke kršćanske zajednice složile sa stavom dokumenta.³

6. Pobačaj

No, revnost za obranu života opada kad je riječ o pobačaju kojemu papa, kao središnjoj temi, posvećuje najveći dio enciklike, upozoravajući da je pobačaj jedan od najopakijih zločina a poimanje njegove težine u savjestima je zamračeno. Prihvaćen u suvremenom mentalitetu i zakonskim sustavima, pobačaj je znak opasne moralne krize i nesposobnosti da se razlikuje dobro od zla, čak i kad je u pitanju život (usp. br. 58).

U enciklici papa tri puta rabi obvezujuće doktrinarne definicije, služi se izričajem koji je na pola puta između onoga Crkvenog učiteljstva i dogmatske izjave. Prva, već spomenuta, odnosi se na svojevoljno i izravno ubijanje nevinog ljudskog bića (usp. br. 57), a druge dvije na izravni pobačaj kao veliki moralni nered te eutanaziju kao povredu Božjega zakona. Osvrćući se na te svečane doktrinarne formule o nedopustivosti ubojstva nevinoga, u slučaju pobačaja i eutanazije, kardinal Ratzinger na konferenciji za tisak rekao je da se ispitala mogućnost uporabe izraza »na nezabludiv način«, ali je odlučeno da se izostavi, jer nije uobičajen u sličnim formulacijama Crkvenog učiteljstva, to više što sve tri tvrdnje imaju svoj korijen u Petoj zapovijedi, čiji autoritet ne treba naknadno podržati papinom nezabludivošću (Usp. 1, 7.).

3 V. D'A. »I dubbi sulle esecuzioni«, *Corriere della sera*, 31.3.1995., str. 7. i B. G. et L. M. »La peine de mort: qu'en cas de nécessité absolue«, *La Croix*, 31.3.1995., str. 4.

Sveti Otac pobačaj analizira ozbiljno i utemeljeno, počevši od nazivlja. Namjerno i izravno ubijanje ljudskoga bića u početnoj fazi postojanja dvoznačno se naziva »prekidom trudnoće«, u želji da se prikrije stvarnost. Najnevinije se biće smatra napadačem da bi ga majka mogla ukloniti. Kaže se kako je za dijete bolje da se ne rodi. Papa ponavlja da nijedan razlog ne može opravdati namjerno ubijanje nevinoga ljudskog bića (usp. br. 58), te da odgovornost snose svi koji pridonose smrti: rodbina, zdravstveno osoblje, zakonodavac, koji odobrava abortivne zakone, širitelji mentaliteta seksualne raspuštenosti i oni koji ne promiču dobru obiteljsku i društvenu politiku, sve do međunarodnih ustanova, zaklada i udruženja koja se bore za ozakonjenje i širenje pobačaja. Pobačaj prelazi odgovornost pojedinca, rana je društvu i kulturi, grešna struktura protiv još nerođenoga ljudskog života (usp. br. 59). Ne može se pobačaj opravdati tvrdnjom da se do nekog broja dana plod začeca ne smatra ljudskim osobnim životom, jer život počinje od trenutka oplodnje i nije ni očev ni majčin, nego novoga bića o čemu svjedoči suvremena genetika. Crkva uči da se plod ljudskoga rađanja mora poštivati kao ljudsko biće i priznati mu prava osobe, najprije pravo na život (usp. br. 60).

Čovjek pripada Bogu i Bog ga očinski ljubi. Kršćanska predaja smatra pobačaj teškim moralnim neredom (usp. br. 61). Pape i Drugi vatikanski koncil osuđuju pobačaj. Kodeks kanonskog prava navodi za pobačaj kaznu ekskomunikacije *latae sententiae*. Prema kan. 1398. Kodeksa kanonskoga prava, automatsko izopćenje pogađa sve sudionike bez čije suradnje pobačaja ne bi bilo. Pobačaj je za Crkvu zločin koji nijedan zakon ne može opravdati (usp. br. 62). Bog je izvor života (usp. br. 49) a njegove su zapovijedi spas čovjeku (usp. br. 48). Isus svojim utjelovljenjem i smrću daje novo svjetlo životu i umiranju svakog ljudskoga bića (usp. br. 50). S križa, izvora života, rađa se i širi »narod života«, svjestan da život doseže smisao i puninu kad je darovan (usp. br. 51). Čovjek je stvoren da bude kralj i gospodar darom prenošenja života, iako nije apsolutni gospodar života, već služitelj Božjega nacrtu s povjerenim mu životom (usp. br. 52). »Crkva je primila Evandjelje kao navještaj i izvor radosti i spasenja«, svjesna da je »narod života i za život« (usp. br. 78), jer joj je Bog podario Evandjelje života, koje preobražava i spasava, šalje u službu života, u čemu vjernike vodi i podržava zakon ljubavi (usp. br. 79).

Na konzistoriju 1991. godine bilo je riječi o 50 milijuna legalnih i ilegalnih pobačaja godišnje u svijetu. Da bismo dobili potpunu predodžbu štetnosti pobačaja, koje je Ivan Pavao II. svjestan, možda je dobro spomenuti da je na Svjetskom kongresu o zdravstvu i djetinjstvu u Vatikanu, sredinom studenoga 1993. godine, ekipa kanadskih liječnika upozorila na teške fizičke i psihičke posljedice pobačaja, koji stvara promjene imunološkoga sustava u žene, sklonost nasilju prema djeci, uzrokuje loše odnose među braćom. Preživjela se djeca osjećaju krivom što žive na štetu

nerođene braće, ne pouzdaju se ni u budućnost ni u roditelje koje smatraju ubojicama i boje se da ni njih nisu željeli. Osim toga, ustanovljeno je da se osamdeset posto veza nakon pobačaja raskida (Usp. 3, 17.).

Budući da se u ovih nekoliko posljednjih desetljeća i znanost pod utjecajem novih bioetičkih postignuća, riješila mnogih svojih dogmatskih stavova, te papine tvrdnje o pobačaju dobro su primljene i nisu bile onako napadnute, što bi se, vjerojatno, dogodilo u vrijeme borbi za legalizaciju pobačaja kad je tromjesečni zametak vrijedio manje od ribice. Pomalo se razvija svijest da su pobačaj i eutanazija zapravo, bijeg od problema i kukavičluk. Tko ima hrabrosti suočiti se s brojnim problemima trudne žene, napose same i ostavljene, riješiti njezine materijalne i ljudske potrebe? Sve se mnogo lakše likvidira pobačajem koji prividno jeftino uklanja naš problem, jer ne želimo pomoći ženi, te našem egoizmu najbolje odgovara da drugi nestane. Majka tako odlučuje da nestane sin, a djeca će kasnije poželjeti da se ukloni majka...

7. Poruka ženama

Papa u suvremenim kulturnim promjenama mnogo očekuje od žena, koje potiče da promiču novi feminizam, da prevladaju svaki oblik diskriminacije, nasilja i iskorištavanja, mireći ljude sa životom i svjedočeći smisao za ljubav, kako to čovječanstvo od njih očekuje. Psebno se obraća ženama koje su počinile pobačaj i pripominje da je Crkvi poznato što ih je sve moglo uvjetovati u tragičnoj odluci zbog koje im je duša još uvijek ranjena, te im preporučuje da se, iako su počinile nepravdu, ne obeshrabre, već prihvate istinu i otvore se ponizno i s povjerenjem kajanju u sakramentu pomirenja. Ništa nije izgubljeno, štoviše mogu tražiti oprostjenje i od svojega djeteta koje živi u Bogu. Sveti otac i njih potiče da budu braniteljice prava na život i pomažu potrebnima u svojoj sredini (usp. br. 99). To je papino razumijevanje u javnosti naišlo na veliki odjek.

Krist je dijete rođeno za nas i u otajstvu toga rođenja ostvaruje se susret Boga i čovjeka, počinje život Sina Božjega na Zemlji koji doseže vrhunac u daru života na križu, gdje je svojom smrću pobijedio smrt i postao za čovječanstvo počelo novoga života. Taj je život prihvatila Marija i u njezinom prihvaćanju i skrbi za utjelovljenu Riječ, čovjekov je život otet osudi konačne i vječne smrti. Stoga je Marija Majka svih koji se preporadaju na život, poput Crkve kojoj je Marija uzor i u čijem majčinstvu Crkva nalazi smisao svojega majčinstva (usp. br. 102). Uronjena u povijest, Crkva zna da je nadilazi i da je na zemlji klica i početak Božjega kraljevstva. Crkva je svjesna da nosi u sebi Spasitelja svijeta, Krista Gospodina, da je pozvana dati ga svijetu preporučajući ljude na Božji život, što je postalo moguće Marijinim majčinstvom. I Crkva poput Marije proživljava svoje majčinstvo u znaku patnje (usp. br. 103), jer se sile zla koje

djeluju u povijesti, protive poslanju Crkve, vrebaju na život i okomljuju na majku. Zmaj želi proždrijeti novorođenče, Krista, ali i svako slabo i ugroženo dijete (usp. br. 104). Papa se Mariji obraća molitvom za bezbrojnu djecu kojoj je rođenje spriječeno, za siromahe kojima je život težak, za žrtve nasilja i starce ubijene ravnodušnošću ili tobožnjim milosrđem (usp. br. 105).

8. Zahvati na ljudskom zametku

Biomedicinsko istraživanje, pokusi i zahvati na ljudskom zametku, dopušteni u nekim državama, mogu se smatrati dopuštenima samo ako poštuju život i cjelovitost zametka, a poduzimlju se u svrhu njegova ozdravljenja. Uporaba zametka za pokuse koji vode u njegovu smrt, zločin su protiv dostojanstva ljudskih bića. Zametci ne mogu biti »biološki materijal« ili tkivo za presađivanje i liječenje nekih bolesti. Ubijanje živih ljudskih bića, u korist drugih, neprihvatljiv je čin. I na biomedicinskom području postoji »struktura grijeha« koja u različitim oblicima napada dostojanstvo ljudskoga života. Posebnu pozornost valja obratiti moralnom vrednovanju dijagnostičkih tehnika prije rođenja koje otkrivaju bolesti nerođenog djeteta, a služe za selektivni pobačaj. Često su plod sramnog eugenetskog mentaliteta i protive se rađanju djece s nekom tjelesnom pogreškom, određuju vrijednost ljudskoga života prema njegovoj normalnosti i fizičkom blagostanju, otvarajući put čedomorstvu i eutanaziji (usp. br. 63). Prenatalne su dijagnoze prigoda da se predloži pobačaj (usp. br. 14).

Biomedicinsko istraživanje mora odbiti sve one oblike istraživanja i eksperimentiranja koji ne priznaju dostojanstvo ljudskoga bića, nisu u službi ljudi te ih čak ubijaju (usp. br. 89). Kršćani ne mogu sudjelovati u zlim pothvatima i moraju im se prigovorom savjesti opirati. Medicina takvim djelovanjem umanjuje dostojanstvo svih koji se njome bave (usp. br. 4). Papa smatra moralno neprihvatljivima tehnike umjetne oplodnje, tzv. »prokreatiku«, umjetno rađanje koje sindromom savršenoga djeteta prijeti selekcijom čovječanstva. Ne samo da se uklanjaju zametci koje netko ne želi, jer nisu željenoga spola, nego zametak postaje laboratorijski proizvod s određenim nasljednim obilježjima, što u budućnosti može uzrokovati promjene genetske linije čovječanstva.

9. Kontracepcija

Papa odbacuje optužbu upućenu Crkvi da učeći nedopustivost kontracepcije, zapravo, potiče pobačaj, te upozoruje kako je varljiva tvrdnja da je kontracepcija najdjelotvorniji lijek protiv pobačaja. Kontracepcija i pobačaj često su čvrsto povezani, kao plodovi istoga stabla. Korijen im je u

hedonističkom mentalitetu koji čini ljude neodgovornima prema seksualnosti. Sveti otac navodi da su to specifično različita zla i napominje kako mnoga takozvana kontracepcijska sredstva djeluju abortivno (usp. br. 13). Mlade i bračne drugove valja odgajati za odgovorno rađanje, za poštivanje tijela i upoznati ih s prirodnim metodama reguliranja rađanja koje su u skladu s moralnim vrednotama (usp. br. 97).

Iako je manje poznat u svijetu, prirodni način kontrole ljudske plodnosti bez teškoća prihvaćaju budistički i muslimanski vjernici i pripadnici afričkih religija, jer se taj način ne nadahnjuje samo na katoličkom moralu, nego općenito poštuje čovjeka, izbjegava kemijske tvari i štetna sredstva koja razaraju ženinu tjelesnu ravnotežu.

10. Demografski razvitak

Suvremeni demografski porast stanovništva prati politika smanjenja rađanja, kontracepcije, sterilizacije i pobačaja, atentati na život, slični onima egipatskog faraona koji je tlačio Židove i ubijao njihovu djecu. Suvremeni moćnici u strahu od demografskoga razvitka siromašnih koji ugrožavaju blagostanje i mir njihovih zemalja, nastoje svim sredstvima ograničiti rađanje uvjetujući i gospodarsku pomoć prihvaćanjem politike smanjenja rađanja (usp. br. 16). Politika za život mora odgovoriti i na demografski problem. Vlasti su odgovorne za demografsko usmjeravanje stanovništva, ali poštujući prvotnu i neotuđivu odgovornost bračnih drugova i obitelji. Ne smiju pribjegavati načinima koji ne poštuju osobu i njezina temeljna prava, počevši od prava na život svakog nevinog ljudskog bića. Moralno je neprihvatljivo poticati i nametati uporabu kontracepcije, sterilizacije i pobačaja. Demografski se problem rješava stvaranjem gospodarskih, društvenih, liječničko-zdravstvenih i kulturnih uvjeta koji omogućuju obiteljima da u punoj slobodi i odgovornosti odluče o rađanju. Demografski se problem rješava pravednijom podjelom bogatstava, da svi ravnopravno imaju udjela u stvorenim dobrima. Na svjetskoj razini valja ostvariti gospodarstvo zajedništva te ravnomjernu raspodjelu dobara na međunarodnoj i na narodnoj razini. Obrana i promicanje života zadaća je i odgovornost sviju. U predvečerje trećega tisućljeća to je težak izazov i samo se složnom suradnjom svih, koji vjeruju u vrijednost života, može izbjeći civilizacijski poraz s nepredvidivim posljedicama (usp. br. 91).

U svemu je tome bitna odgovornost obitelji koja je zajednica života i ljubavi zasnovana na braku, svetište života, mjesto gdje život može biti prihvaćen i zaštićen. Roditelji su prenositelji ljudskoga života koji je primljeni dar za dalje davanje. Dijete je dar koji proizlazi iz darivanja (usp. br. 92). Na suvremene pokušaje da se nametne planiranje poroda, utemeljeno na gospodarskim interesima bogatih i egoizmu malobrojnih, papa od-

govara predlažući opća rješenja da međunarodne ustanove ostvare takve životne uvjete u kojima obitelji mogu slobodno i odgovorno odlučiti o broju djece.

11. Sloboda

Čovjekov poziv da se iskreno daje drugima, ujedno je i ostvarenje njegove slobode (usp. br. 81). Prva je pak sloboda da smo slobodni od zločina u čemu nam Božji zakoni određuju minimum koji valja poštivati (usp. br. 75), a to je nepovredivost svakog ljudskog života. Poštivanje života i sloboda nerazdvojivo su vezani. Nema prave slobode gdje život nije prihvaćen i voljen, kao što se i punina života ostvaruje samo u slobodi. U odgoju savjesti ne može se od slobode odvojiti ni istina. Kad se sloboda odijeli od istine nestaje temelj ljudskih prava, a društvo preplavljuju samovolja ili totalitarizam. Ako se niječe Boga i živi kao da on ne postoji, ne vodeći brigu o njegovim zapovijedima, na kraju se ne priznaje ni dostojanstvo ljudske osobe ni nepovredivost njezina života (usp. br. 96). Tada društvo počinje prihvaćati samo ona bića koja imaju početnu samostojnost, nestaje solidarnosti i služenja drugome. Takovo je poimanje slobode individualističko i to je samo sloboda jakih protiv slobode predodređenih za poraz. Individualističkom apsolutizacijom slobode oduzimlje joj se sadržaj. Ono što ostaje, njezina je negacija (usp. br. 19). I korijen borbe kulture života i kulture smrti izopačeno je poimanje slobode. Kad je izgubljen smisao za Boga, nema ga više ni za čovjeka (usp. br. 21), pa se društvo bez Boga pretvara u tiraniju nad čovjekom.

Pomračenje smisla Boga vodi u praktični materijalizam u kojemu cvatu individualizam, koristoljublje i hedonizam, a jedini je cilj vlastito materijalno blagostanje. Takozvana kvaliteta života tumači se kao gospodarska djelotvornost, zaboravljaju se čovjekove duhovne dimenzije, trpljenje postaje beskorisno, tijelo svedeno na materijalno, seksualnost instrumentalizirana, a međusobne relacije osiromašene, pri čemu su prve žrtve žene, djeca, bolesni ili patnici i starci. Ostvaruje se prevlast jačega nad slabijim (usp. br. 23). Sveti otac pred izopačenim oblicima poimanja slobode ističe da se ona ostvaruje otvaranjem istini i usmjeravanjem života prema vrednotama koje su temelj društva i zajedničkoga života.

12. Eutanazija

Kada život nije shvaćen kao Božji dar, postaje stvar koju čovjek smatra svojim isključivim vlasništvom te počinje njime vladati programirajući rađanje i smrt. Ako se isključi Boga, iskrivljen je smisao Božjega nacrtu sa životom (usp. br. 22). Tada su ugroženi neizlječivi i umirući širenjem pri-

krivene ili otvorene pa i ozakonjene eutanazije, a tobožnjim se milosrdem prema patniku opravdava izbjegavanje za društvo odveć teških troškova liječenja. Predlaže se ubijanje invalidne djece, starih i nesamostalnih, bolesnika u završnoj fazi (usp. br. 15).

Čovjek rođen od Boga, pozvan na puninu njegove ljubavi prima dar života vječnoga (usp. br. 37) koji je život djece Božje (usp. br. 38). Ljudski život dolazi od Boga i u Božjim je rukama, te je svet i nepovrediv. Vlastiti i tuđi život Stvoriteljevo su vlasništvo i njegov dar (usp. br. 40) čovjeku koji je za nj zadužen napose kad je slab (usp. br. 43). Vjernik zna da je njegov život u Božjim rukama, pa mu se povjerava i u bolesti, i umiranje prihvaća od Boga (usp. br. 46) kojemu je stalo i do čovjekova tjelesnog života (usp. br. 47).

U svijetu zatvorenu nadnaravnom, koji cijeni samo užitak i blagostanje, trpljenje se čini nepodnosiv gubitak, a smrt »poželjno oslobođenje«. Odbijajući temeljni odnos s Bogom čovjek postaje kriterij i norma samome sebi te traži od društva da mu osigura mogućnost i način kako da samostalno odluči o vlastitoj smrti. Na to ga u razvijenim zemljama potiče nastup eutanazije, usred mentaliteta djelotvornosti koji ne podnosi sve veći broj starih i onemoćalih (usp. br. 64). Papa i treći put u enciklici ozbiljno istupa u obranu ljudskoga života te potvrđuje, u slučaju eutanazije, da je to »teška povreda Božjega zakona, ukoliko je namjerno ubijanje ljudske osobe«. Dopušta da se bolesnik u savjesti odrekne tretmana koji pribavlja nesigurno i teško produživanje života. Bol se može ukloniti pa i uz ograničenje svijesti i skraćivanje života, iako valja umirućemu omogućiti da se pri punoj svijesti pripravi za susret s Bogom (usp. br. 65). Eutanazija je rezultat egoizma, lažno milosrđe i teško ubojstvo. Kad suci i liječnici odlučuju tko treba živjeti, a tko umrijeti, tada je život slaboga u ruci jačega, nema pravde, a uzajamno je povjerenje, temelj pravoga odnosa među osobama, ugroženo (usp. br. 66). Put je ljubavi i samilosti drukčiji. Sigurnost u besmrtnost i nada u obećano uskrsnuće daju novo svjetlo tajni trpljenja i umiranja, a vjerniku snagu da se povjeri Božjem nacrtu, te mu smrt postaje čin poslušnosti Ocu (usp. br. 67).

Eutanazija dira u korijen naše civilizacije, u kojoj je patnja izgubila vrijednost te je valja ukinuti i izbrisati. Problem eutanazije ulazi u parlamente razvijenih zemalja, o njem će raspravljati i Europski parlament. Eutanaziju prati opasni sofizam koji kaže: ja nisam za eutanaziju ali priznajem i dopuštam svakome pravo na slobodu savjesti... Zakonski sustavi nekih država već dopuštaju eutanaziju, što pokazuje koliko je suvremeni čovjek sâm i ugrožen, prepušten vlasti drugog čovjeka koji gospodari njegovim životom. Država koja odobrava ubojstvo, ne brani čovjeka, nego ga razara. S eutanazijom se valja suočiti na moralnom, ali i na pravnom području, jer ona nije samo problem bolesnika u završnoj fazi nego i pitanje individualne slobode. Tu je riječ o davanju ovlasti da netko na temelju korisno-

sti i djelotvornosti odluči tko zaslužuje život a tko ne, čime eutanazija može postati prvi korak prema tiraniji neke izabrane svjetske elite koja će odlučivati o životu i smrti.

U tom se smislu valja sjetiti da prve plinske komore u nacističkoj Njemačkoj nisu bile napravljene za Židove nego zbog »milosrdne smrti« neizlječivih, najprije duševnih blesnika kojih je od 1939. do 1941. godine eutanazijom uklonjeno pedeset tisuća. Nakon Židova isti je tretman bio predviđen za srčane bolesnike i invalide. Otada je eutanazija u svijetu prevalila dug put i već je ozakonjena u Nizozemskoj, gdje navodno godišnje doseže broj od tri tisuće slučajeva (Usp. 5, 2.). *Final Exit*, eutanazijski udžbenik, prodan je u SAD u 400 tisuća primjeraka, a uskoro stiže i u Europu, što znači da je »odgojna mašinerija« krenula u stvaranje društvene privole za eutanaziju, iza čije je maske milosrđa pravi argument novac, jer su oboljeli od side, neizlječivi bolesnici i nemoćni starci teret međunarodnim osiguravajućim društvima i zdravstvenim sustavima. Stoga se i ne govori o olakšavanju patnje nego se ide za uklanjanjem onoga koji smeta birokraciji i zdravstvenom osoblju. Medicina koja je sve više tehnika, prisiljava liječnika da služi ustanovi, bolnici, a ne čovjeku (Usp. 2, 3.). Pristanak bolesnika na eutanaziju ne uklanja odgovornost liječnika koji je pozvan ublažiti bol, a ne uništiti život. I ovdje je, kao i kod pobačaja, riječ o bijegu od problema. Umjesto da smo spremni pratiti drugoga u boli dok odlazi, preporučujemo mu eutanaziju. Nama je bolje da drugi nestane, jer je teško biti sa starcem koji se približava smrti, suočiti se s njegovom i svojom tjeskobom pred nepoznatim u smrti. Lakše je uvjeriti ga da prihvati eutanaziju, da ne bude teret drugima, na što je, zapravo, i prisiljen svijesću o beskosrisnosti vlastitoga života.

13. *Demokracija*

Kad je u nekoj sredini drugi zanižan, a dijete i bolesnik smatrani neprijateljem od kojega se valja obraniti ili se misli kako bi bilo bolje da ne postoji, tada su sloboda i društveni suživot iskrivljeni, a pravni je sustav doveden u pitanje, jer mu manjka temelj, a to je nepovredivo i neotuđivo dostojanstvo ljudske osobe. Sve je podvrgnuto želji jačega, o svemu se počinje pregovarati i pogadati, pa i o prvom i osnovnom pravu na život. U sveopćem relativizmu pravo gubi temelj, a »demokracija, na sramotu svojih pravila, korača putem suštinskog totalitarizma«, skliže u državnu tiraniju koja sebi prisvaja pravo da odluči o životu slabih i neobranjenih, počevši od nerođenog djeteta do starca, prizivajući se na javnu korist, koja je zapravo nečiji maskirani interes (usp. br. 20).

Posebna su opasnost ideologije, koje »služe opravdanju ili maskiranju najokrutnijih zločina prema osobi« (usp. br. 8). »Ti napadi idu točno u

suprotnom pravcu od poštivanja života i predstavljaju otvorenu prijetnju čitavoj kulturi čovjekovih prava«, prodiru u gospodarske uzore kojima se »život čitavih ljudskih mnoštava ponižava« (usp. br. 18). Zajednički je korijen ovim pojavama »etički relativizam koji obilježava veći dio suvremene kulture« i smatra se čak uvjetom demokracije, osiguranjem tolerancije i uzajamnog poštivanja među osobama. Tvrdi se naime da bi objektivni i obvezujući moralni propisi doveli »do velikog isticanja vlasti i netolerancije«. Povijest, međutim, bilježi zločine u ime takozvane »istine«, ali i one u ime »etičkoga relativizma«. Kad većina odluči da je ubijanje pod nekim uvjetima zakonito, nije li to tiranija u »odnosu na slabo i nebranjivo ljudsko biće«, pita se papa u enciklici i upozoruje da zločini protiv čovječanstva ne mijenjaju svoju narav ako ih odobri narod. Demokracija ne može postati surogat moralnosti, jer je ustrojstvo i sredstvo a ne cilj, nije automatski moralna, nego »ovisi o suglasnosti s moralnim zakonom«, »o moralnosti ciljeva za kojima teži« i sredstvima kojima se služi. Demokracija je dobar znak vremena, ali ovisi o vrednotama koje utjelovljuje i promiče, o kojima ne mogu odlučiti privremene i promjenjive većine mišljenja »nego samo priznavanje objektivnoga moralnog zakona, koji je kao 'naravni zakon' upisan u srce čovječje, uporišna normativna točka samoga civilnog zakona. Kad bi, zbog tragičnog pomračenja kolektivne savjesti skepticizam došao dotle da dovede u sumnju čak i temeljna načela moralnoga zakona, samo bi se demokratsko načelo srušilo u svojim temeljima, svodeći se na čisti mehanizam« usklađivanja interesa. Bez objektivnoga morala ni demokracija ne može osigurati trajni mir koji se mjeri dostojanstvom čovjeka i solidarnošću među ljudima. Demokracija može lako postati prazna riječ, a višestranačje služiti interesima onih koji imaju vlast i oblikuju pristanak (usp. br. 70).

Zdrava demokracija mora otkriti ljudske vrednote »koje proviru iz same istine ljudskoga bića«, izražavaju i štite dostojanstvo osobe, a nijedna ih »većina i nikakva država neće moći nikad stvoriti, promijeniti ili uništiti, nego će ih morati samo priznati, poštivati i promicati«. Papa analizira odnos građanskoga i moralnoga zakona, koji su »dio baštine velikih pravnih tradicija čovječanstva«. »Zadaća je civilnoga zakona različita i ograničenijeg opsega u odnosu na moralni zakon.« Ni na kojem području života civilni zakon ne može zamijeniti savjest niti može određivati o nečemu izvan njegove nadležnosti. Građanski se zakon bavi općim dobrom osoba priznajući njihova prava, promičući mir i javni moral. On osigurava društveni suživot, poštivanje nekih osnovnih prava osobe, među kojima je prvo i temeljno pravo na život svakoga nevinoga ljudskog bića. »Zakonska tolerancija pobačaja ili eutanazije ni na koji se način ne može pozivati na poštovanje savjesti drugih«, jer društvo ima pravo i obvezu braniti se od zloporaba koje nastaju »u ime savjesti pa i pod izlikom slobode« (usp.

br. 71). Demokraciju i mir, ta najdragocjenija dobra društva, jamči poštivanje života. Nema »ni pravoga mira ako se ne brani i ne promiče život« (usp. br. 101).

Papa je ovom enciklikom taknuo problem demokracije koja ozakonjenjem pobačaja i eutanazije postaje sredstvom diskriminacije i prevlasti jačih nad slabima, a demokratski sustavi upadaju u kontradikciju jer svi oni slabijima i obespravljenima moraju osigurati pravo na život. U demokratskoj kulturi našega vremena vlada mišljenje kako se pravni red mora ograničiti na prihvaćanje uvjerenja većine, prilagoditi se njezinoj volji, dok država ne nameće nikakav etički pogled. Enciklika ne poriče vrijednost demokraciji, ali pripominje da njezin moralitet nije automatski, nego ovisi o vrednotama koje utjelovljuje i promiče. Enciklika napominje da etički relativizam predaje demokraciju na milost i nemilost jačih te se može izroditi u tiraniju.

U suvremenom je mentalitetu prošireno i uvjerenje da je etički relativizam sastavni dio demokracije a moralna načela, ukoliko su obvezna, vode u autoritarizam i društvenu nesnošljivost. Tako se polazeći od prava na toleranciju zahtijeva pravo na ubojstvo, na pobačaj i eutanaziju, pravo na manipuliranje ljudskom vrstom. No takvo je birokratsko i autoritarno poimanje demokracije zasnovano na idolatriji broja, većine, čije trenutno raspoloženje može odlučiti o svemu, pa i o životu. Sveti otac ovim dokumentom upozoruje da se bez etičkih i vjerskih temelja slovo demokracije poštuje, ali je njezina bît izdana.

Povijesna je zadaća demokracije promicati građane bez glasa i najniže klase. Suvremeno je društvo izborilo slobodu i ovlasti, ali još uvijek od njih drži daleko neke razvlaštene skupine i države koje nemaju pristupa sirovinama i mogućnostima. Usred sukoba prava osobe i vlasti te institucija, postoji opasnost da gospodarska i financijska vlast priguši pojedinca i uskrati mu pravo na rođenje ili skрати život. Dok Crkva tvrdi da su zakoni koji dopuštaju pobačaj i eutanaziju povreda načela jednakosti, ona ne vodi križarski rat protiv demokratskih sustava nego protiv njihova zastrañenja u uvjerenju da demokracija može ponovno postati vitalna ako se vrati svojim temeljnim vrednotama i otvori solidarnosti.

14. Vjernik pred građanskim i moralnim zakonom

Između moralnoga i građanskoga zakona, valja se pokoriti Bogu a ne ljudima, napose danas kad se zahtijeva da se napadaji na ljudski život ozakone i postanu »pravo koje država, barem u nekim uvjetima, mora priznati građanima«. No, danas vlada uvjerenje da je život nerođenoga ili slaboga relativno dobro koje se može sučeliti s drugim dobrima. »Smatra se također da samo onaj tko se nalazi u konkretnoj situaciji i tko je u nju

osobno uključen može izvršiti pravedno vrednovanje dobara u igri: zato samo on može odlučiti o moralnosti svoga izbora.« Država u interesu suživota i društvenoga sklada mora poštivati taj izbor dopuštajući pobačaj i eutanaziju. »Civilni zakon ne može zahtijevati da svi građani žive prema uzvišenijem stupnju moralnosti od onoga koji sami priznaju i s kojim se slažu.« Zakon uvijek mora izražavati mišljenje i volju većine građana priznajući im »barem u određenim krajnjim slučajevima« pravo na pobačaj i eutanaziju, da se ne poveća broj tajnih pobačaja, iako je time potkopan autoritet cijelog zakonskog sustava. Budući da zakon ne odabire i ne odlučuje o moralnom mišljenju, na kraju prevladava stav prema kojemu se u suvremenom i pluralističkom društvu svakoj osobi mora priznati potpuna samostojnost da raspolaže i svojim i još nerođenim životom (usp. br. 68).

Vlada, potom, mišljenje da se pravni red društva mora ograničiti na prihvaćanje uvjerenja većine i graditi »na onome što većina priznaje i doživljava kao moralno«. Zahtijeva se priznanje samostojnosti pojedinačne savjesti a u određivanju propisa koji su nužni za društveni suživot da ih se »prilagodi isključivo volji većine, kakva god ona bila«. Pojedinaac za sebe zahtijeva moralnu samostojnost izbora a od države da se ograniči na »jamčenje najšire moguće slobode svakoga s jedinom vanjskom granicom da se ne povrjeđuje prostor autonomije na koji svaki drugi građanin ima pravo«. Političar u svom djelovanju mora »odijeliti područje osobne savjesti od javnoga ponašanja«, a u obnašanju javnih službi poštivanje slobode drugoga nalaže mu da ne vodi brigu o vlastitom uvjerenju »kako bi se stavio u službu svakog zahtjeva građana, što ga zakoni priznaju i određuju«. »Na taj se način osobna odgovornost prenosi na civilni zakon odricanjem od vlastite moralne savjesti barem na području javnoga djelovanja« (usp. br. 69).

Crkveni nauk, naprotiv, smatra da se građanski i moralni zakon moraju uskladiti, inače je zakonodavstvo nepravedno i nasilno. Dopuštajući pobačaj i eutanaziju, zakon ne priznaje osnovno pravo svakog čovjeka na život, niječe jednakost svih ljudi pred zakonom, potiče opće nepoštivanje života, stvara nepovjerenje u društvenim odnosima, a dobro pojedinca i zajednice potpuno su »lišeni autentične pravne valjanosti«. Zakon koji ne priznaje pravo na život i »dovodi do ubijanja osobe«, »prestaje zbog toga biti istinski građanski zakon, moralno obvezatan« (usp. br. 72). Pobačaj i eutanaziju nijedan zakon ne može odobriti, a oni koji to čine »ne samo što ne stvaraju nikakvu obvezu u savjesti, nego prije pokreću tešku i preciznu obvezu da im se suprotstavi prigovor«. Crkva traži da kršćani slušaju zakonite vlasti, ali upozoruje »da se treba većma pokoravati Bogu negoli ljudima« (Dj 5,29), hrabro se odupirući »nepravednim ljudskim zakonima«. »U slučaju suštinski nepravednoga zakona, kao što je taj koji odobrava pobačaj i eutanaziju«, nije dopušteno pokoriti mu se, djelovati

u njegovu korist i za njega glasovati. Posebni je problem savjesti izglasa- vanje »restriktivnijega zakona, usmjerenoga na to da se umanji broj do- puštenih pobačaja, umjesto popustljivijega zakona koji je već na snazi ili u proceduri«. U tom slučaju, kad nije moguće otkloniti ili dokinuti zakon o pobačaju«, zastupnik, čije bi osobno apsolutno protivljenje pobačaju bilo jasno i svima poznato, mogao bi dopušteno ponuditi »vlastitu potpo- ru prijedlozima koji smjeraju smanjenju štete nekoga zakona«. »Čineći tako« ne surađuje »u nepravednom zakonu« nego u dužnom pokušaju »da se smanje nepravedni učinci« (usp. br. 73).

Nepravedno zakonodavstvo »stavlja moralno ispravne ljude pred teške probleme savjesti«, iako imaju osobno pravo »da ne budu prisiljeni sudje- lovati u moralno zlim činima«. »Kršćani su, kao i svi ljudi dobre volje, pozvani, zbog teške obveze u savjesti, da formalno ne surađuju u takvim činima koji su, premda dopušteni građanskim zakonodavstvom, u suprot- nosti s Božjim zakonom.« Moralno stajalište ne dopušta »surađivati u zlu« i takva se suradnja ne može opravdati ni pozivanjem na poštivanje tuđe slobode ni činjenicom da to »građanski zakon predviđa i zahtijeva«. Za osobna djela uvijek postoji moralna odgovornost »kojoj nitko ne može izbjeći« i o kojoj će Bog suditi. »Otkazati sudjelovanje u izvršavanju ne- pravde« moralna je obveza i osnovno ljudsko pravo. U slučaju prigovora savjesti zdravstveni djelatnici moraju biti zaštićeni od kaznenih mjera a pravo da odbiju sudjelovati u činima protiv života mora biti predviđeno i zaštićeno civilnim zakonom (usp. br. 74).

U demokratskom sustavu »može oslabiti osjećaj odgovornosti u savje- stima pojedinaca koji imaju vlast. Ali savjesti se nitko nikad ne može od- reći, napose kad ima zakonodavni mandat i pravo donositi odluke. Taj ga mandat poziva da odgovara Bogu, vlastitoj savjesti i čitavom društvu o odlukama, možda suprotnima istinskom općem dobru.« Iako zakoni nisu jedino sredstvo obrane života, ipak imaju važnu i odlučnu ulogu u promi- canju mentaliteta i običaja. Stoga su u enciklici političari pozvani da ne »proglašuju zakone koji, nepriznavajući dostojanstvo osobe, potkapaju u korijenu sam građanski suživot«. Nije dovoljno ukloniti nepravedne zako- ne, nego i uzroke napadaja na život, osiguravajući potporu obitelji i maj- činstvu, obiteljskom i socijalnom, radnom, urbanističkom i stambenom politikom te onu uslužnih službi, da obitelj može skrbiti za djecu i starce (usp. br. 90).

Strašna je činjenica i drama suvremenoga čovječanstva što pravni su- stavi zakonima odobravaju, a države u ime slobode osiguravaju ubijanje nevinih života, dok se pokretači tih zakonskih odredbi protiv čovjeka na- zivaju braniteljima ljudskih prava i osobe, stvarajući zbrku u savjestima neupućenih. Kršćani ne mogu odobriti i provoditi državni zakon protivan onom Božjem te se moraju oprijeti nepravdi u zakonima. Kršćanstvo je

punina životne radosti i ne može kompromisno pristati na uništavanje života samo zato da bude u skladu s raspoloženjem nekog vremena. Da se Crkva od početka kompromisno prilagođavala mentalitetima pojedinih razdoblja, ne bi ostala kvasac promjene i svijetom bi još uvijek vladali mnogi oblici nepravdi, čijem je prevladavanju i ona pridonijela. Dovoljno je sjetiti se koliko se Crkvi prigovaralo što se ne prilagodi marksizmu...

Papa u enciklici jasno ističe da se državnim zakonom zločin ne može pretvoriti u pravo. Svaki čin državnih vlasti koji ne priznaje ljudska prava upravljen je protiv te vlasti, nema pravnu vrijednost i ovlašćuje prigovor savjesti. U procijepu između nepravednoga građanskoga i moralnoga zakona, katolicima je prigovor savjesti posljednja mogućnost da se opru mentalitetu i zakonima protiv života.

Obilježavajući zakone koji dopuštaju pobačaj i eutanaziju kao nepravedne i bez pravne vrijednosti, *Evandjelje života* postaje upit upravljen parlamentima koji su te zakone odobrili. Dokument međutim ne obezvrjeđuje donositelja zakona, nego upozoruje na pogrešnost čina, djeluje poput ustavnoga suda koji može odbaciti zakon odobren u parlamentu a da time sabor ne proglaši nezakonitim. Ovaj put to čini Crkva, kao svojevrsno sudište savjesti, koje izriče sud nad nepravednim činom. Ona u ovom slučaju govori u ime krštenika koji priznaju njezin nauk. Budući da su vjernici pripadnici određene sredine, Crkva je u njihovo ime glas jednog dijela javnoga mišljenja. Kritizirajući parlamente i definirajući nevaljalim jedan njihov čin, Crkva ih potiče da ga ponovno prosude. Upozoravanjem na nepravde u društvu, zakonitost nije ugrožena nego se brani. Nazvati nepravedne zakone lišenima istinske pravne vrijednosti ne znači sukobiti katolike s demokratskim sustavima niti katoličke političare vratiti u katakombe, nego potaknuti katolički laikat da brani vrednote demokracije i promijeni nepravedne zakone. Etički relativizam koji su stvorili nepravedni zakoni ne može zauvijek ostati nepromjenjiv (Usp. 1, 7.).

Sveti otac tom enciklikom potiče na razmišljanje o novom društvenom i demokratskom pluralizmu koji ne bi bio relativistički, već utemeljen na općeljuskim vrednotama. On zahtijeva za čovječanstvo demokraciju u skladu s temeljnim etičkim načelima. Papa ne nameće katoličko uvjerenje svim građanima nego jednostavno traži sveopće poštivanje čovjekovog života od začeća do smrti. Kršćansko načelo o nepovredivosti života obvezuje sve ljude, kao što i pravo na život brane svi državni ustavi. Pitanje je, međutim, ima li Crkva ovlast miješati se u državni život, smije li nijekati pravnu vrijednost zakonu ili bi bilo bolje da mu niječe samo vrijednost na moralnom planu? Papa smatra kako Crkva ima pravo kritizirati zakon protivan etičkim postavkama, oslanjajući se na demokratsko načelo da se valja boriti protiv nepravednoga zakona. Papin poziv na neposlušnost nepravednim zakonima ne može se smatrati uplitanjem Crkve u kompeten-

cije države, jer moderna etika priznaje pojedincu pravo da se suprotstavi odredbama koje nisu u skladu sa savješću, slažući se tako dvotisućljetnim uvjerenjem Crkve da nepravedni zakon ne obvezuje (*»lex iniusta non obligat«*). Papa tvrdi kako zakonodavstvo, koje u demokracijama postoji u funkciji volje većine, može biti prihvatljivo samo ako je u skladu s onim što Crkva proglašuje etički ispravnim. Ta je tvrdnja mnoge iznenadila jer dovodi u pitanje formulu *»slobodna Crkva u slobodnoj državi«* kojom se očito više ne mogu riješiti svi problemi između države i Crkve.

15. Proslava *»Evandjelja života«*

Evandjelje života je za sve a ne samo za vjernike. Promicanje i obrana života tiče se sviju jer o zauzimanju na tom području ovisi budućnost čovječanstva. Crkva izjavljuje da je poštivanje prava na život od začeca do prirodne smrti temelj građanskoga društva, te stoga promiče ljudsku državu koja će svojom prvom zadaćom smatrati *»obranu osnovnih prava ljudske osobe, posebice one najslabije«*. *»Evandjelje života je za grad ljudi«, obnovu »društva izgradnjom općega dobra«, što nije moguće ako se ne priznaje i ne štiti pravo na život (usp. br. 101). Ovaj navještaj mora postati proslava Evandjelja života, njegove ljepote i veličine razvijajući i »kontemplativni pogled« koji se pred bolesnikom, patnikom i umirućim »rađa iz vjere u Boga života« (usp. br. 83). »Slaviti Evandjelje života znači slaviti Boga života«, darivatelja života, vječni Život od kojega dolazi svaki drugi život. Svaki je čovjek znak Boga života, ikona Isusa Krista (usp. br. 84).*

Evandjelje života ostvaruje se »u svakodnevnom životu življenom u ljubavi za druge i darivanju samoga sebe. Tako će čitav naš život postati autentično i odgovorno prihvaćanje dara života, iskrena pohvala i zahvala Bogu koji nas je obdario tim darom«. Nabrajajući herojske čine sudionništva koji potiču kulturu života, papa navodi poklanjanje organa u etički prihvatljivim oblicima da bi se vratilo zdravlje i bolesnicima koji nemaju nade. Spomenuo je majke koje se posvećuju obiteljima, trpe rađajući djecu, iako ne nalaze potpore u svojoj sredini, gdje se ne potiče majčinstvo, a zastarjelima se smatraju vjernost, čistoća i žrtva. Krist će im u uskrsnom otajstvu uzvratiti dar kojega su mu darovale, vratit će im život koji su mu prinijele (usp. br. 86). Obitelj slavi Evandjelje života dnevnom, pojedinačnom i obiteljskom molitvom, ljubavlju, darivanjem te solidarnošću koju može izraziti posvajanjem i prihvaćanjem napuštene, ili djece u teškoćama. U enciklici je spomenuto i usvajanje na daljinu koje može riješiti problem teškog siromaštva obitelji a roditeljima pruža pomoć potrebnu da zadrže i odgoje vlastitu djecu ne iskorjenjujući ih iz njihove prirodne sredine. Solidarnosti je potrebno socijalno i političko sudionništvo (br. 93).

16. Strategija za život: neki konkretni prijedlozi

U suvremenom društvenom kontekstu obilježenom borbom između »kulture života« i »kulture smrti« valja razviti kritički smisao za razlikovanje pravih vrednota, pokrenuti strategiju za život, izgraditi novu kulturu života i njome prožeti sve kulture, kao što Evandjelje želi iznutra preobraziti i učiniti novim čovječanstvo prožimajući sve kulture i oživljavajući ih iznutra »da izraze čitavu istinu o čovjeku i o njegovu životu«. No, mora se početi »od obnove kulture života unutar samih kršćanskih zajednica«, da ne žive u moralnom subjektivizmu daleko od kršćanstva i etičkih zahtjeva s obzirom na život. Papa traži da se i među nevjernike prošire ove ideje, napose tamo »gdje se elaboriraju misli i pojmovi«, te posvuda »gdje se odvija dnevni život« (usp. br. 95), jer *Evandjelje života* mora doprijeti do srca svakoga čovjeka i ući u sve pore društva (usp. br. 80). »Da budemo uistinu narod u službi života«, Sveti otac daje neke konkretne upute, preporučuje da se u katehezu, propovijedanje, osobni dijalog i svako odgojno djelovanje unose ti sadržaji, pokazujući kako »kršćanska poruka potpuno osvjetljava čovjeka i značenje njegova bića i postojanja« te da nađemo »dragocjene točke susreta i dijaloga« s nevjernicima i zajedno radimo za kulturu života. Biskupe poziva da neumorno naviještaju Evandjelje života i čuvaju vjernike od svakoga protivnoga mu nauka. Na teološkim fakultetima i bogoslovijama te katoličkim institucijama valja širiti i tumačiti taj nauk. Svi koji obavljaju službu poučavanja, kateheze i odgoja savjesti, »svjesni uloge koja im pripada, neka nikad ne preuzimaju odgovornost da izdaju istinu i svoje poslanje, izlažući osobne ideje protivne *Evandjelju života*« (usp. br. 82).

Papa dalje predlaže »da se svake godine po raznim zemljama slavi 'Dan za život', koji se već ostvaruje na inicijativu nekih biskupskih konferencija«, uključujući u proslavu sve sastavnice krajevne Crkve. Svrha je tom danu »pobuditi u savjestima, u obiteljima, u Crkvi i građanskom društvu prepoznavanje smisla i vrijednosti ljudskoga života«, upozoravajući napose na težinu pobačaja i eutanazije (usp. br. 85). Promicanje ljudskoga života mora se »ostvariti 'službom ljubavi', što se izražava osobnim svjedočanstvom, različitim oblicima dragovoljne službe, društvenim animiranjem i političkim angažmanom«, što je hitno u vremenu kad se »'kultura smrti' tako snažno suprotstavlja 'kulturi života' i često se čini da je jača«. Služiti ljubavi znači skrbiti za drugoga kao da ga je »Bog povjerio našoj odgovornosti«. Kristovi su učenici pozvani postati »bližnji svakom čovjeku«. Kršćansko je milosrđe stoljećima razvilo brojne strukture služenja životu i svaka kršćanska zajednica mora to nastaviti pastoralnim i društvenim djelovanjem ostvarujući oblike »praćenja života koji se rađa, s posebnom blizinom majkama koje se, bez potpore oca, ne boje donijeti dijete na svijet i odgojiti ga« (usp. br. 87).

»Sve ovo zahtijeva strpljivo i smjelo odgojno djelo«, »promicanje zvanja za služenje, posebno među mladima«, konkretne nacрте i inicijative, kao što su »centri za metode prirodnog reguliranja plodnosti«, »centri pomoći životu«, »zajednice za prihvaćanje ovisnika o drogi, zajednice za smještaj maloljetnika ili psihičkih bolesnika, centri brige i prihvaćanja oboljelih od AIDS-a, udruge solidarnosti«. Bolesnicima u završnoj fazi valja osigurati ljudsku pomoć u njihovoj tjeskobi i samoći. Bolnicama i klinikama papa preporučuje da ne »budu samo strukture u kojima se brine o bolesnicima i umirućima«, nego sredine gdje se »prepoznaju i tumače patnja, bol i smrt u svom ljudskom i specifično kršćanskom značenju«, napose po ustanovama koje ovise o redovnicima ili su vezane uz Crkvu (usp. br. 88). »Osobita je odgovornost povjerena zdravstvenim djelatnicima: liječnicima, ljekarnicima, bolničarima, kapelanima redovnicima i redovnicama, ravnateljima i dragovoljcima«, »da budu, čuvari i službenici ljudskoga života« u vremenu kad »znanost i medicinska vještina dolaze u iskušenje da zanemare svoju izvornu etičku dimenziju« i mogu se pretvoriti u manipulatore života i »izvršitelje smrti« (usp. br. 89). Dragovoljci daju dragocjeni prinos u službi života. No, Evanđelje života valja braniti i »obicima društvenoga animiranja i političkoga djelovanja«, izradbom »kulturnih, ekonomskih, političkih i zakonskih planova koji, u poštovanju prema svima i prema logici demokratskoga suživota, pridonose da se izgradi društvo u kojemu se priznaje i čuva dostojanstvo svake osobe, štiti i promiče život svih«. Tu zadaću imaju odgovorni za služenje čovjeku i općem dobru, kojima je dužnost »donositi hrabre odluke u prilog života, prije svega u okviru zakonskih odredbi« (usp. br. 90).

Odgoj čovjeku pomaže da bude više čovjek, uvodi ga dublje u istinu, upućuje na veće poštivanje života, priprema ga za prave odnose među osobama. Odgajati za vrijednost života valja početi od samih korijena. Papa zahtijeva da se adolescente i mlade odgaja za poštivanje bračnoga značenja tijela, za odgovorno rađanje, vjernost Božjem nacrtu te velikodušnost u obitelji prema novim životima. Odgoj mora obuhvatiti patnju i smrt, jer su dio ljudskoga iskustva konkretna i teška stvarnost, duboka tajna. Bol i patnja imaju smisao i vrijednost, a smrt nije avantura bez nade, već vrata života raskriljena u vječnost »za one koji žive u Kristu«, iskustvo sudionništva »u njegovu otajstvu smrti i uskrsnuća« (usp. br. 97).

Papa zahtijeva »kulturni zaokret« i hrabrost da se prihvati novi stil života na temelju ispravne ljestvice vrednota, dajući prvenstvo bitku, osobi pred stvarima. Ravnodušnost prema drugima neka postane zanimanje za njih, a odbijanje drugoga neka se pretvori u prihvaćanje. Drugi nisu suparnici nego braća i sestre koji nas obogaćuju svojom nazočnošću te s njima valja biti solidaran i voljeti ih zbog njih samih. U novoj kulturi za život svi imaju važnu ulogu: obitelji, odgojitelji, intelektualci posebno ka-

tolički, svi su pozvani služiti kulturi života. Sveti otac spominje da je osnovao Papinsku akademiju za život koja se bavi biomedicinskim i pravnim problemima u vezi s promicanjem i obranom života, te dodaje kako posebni prinos očekuje od sveučilištâ, napose onih katoličkih te centara, instituta i odbora za bioetiku. Upozoruje i na veliku i tešku odgovornost djelatnika obavijesnih sredstava da dadnu prostora pozitivnim svjedočanstvima ljubavi prema čovjeku i s poštovanjem iznose vrednote seksualnosti i ljubavi, vjerni istini, povezujući poštivanje osobe sa slobodom obavještanja (usp. br. 98).

17. Reagiranja na encikliku

U crkvenim je krugovima enciklika *Evandjelje života* primljena kao čin hrabrosti, navještaj na dobro ljudi pred prijetnjama životu u vremenu kad je potreban novi moralni polet za suprotstavljanje valu rastućega nasilja. Ostaje pitanje stvarnog odjeka papinog dokumenta. Bilo bi žalosno da se o ovom tekstu govori samo nekoliko mjeseci. Zasad su encikliku radosno primili pokreti za život, osobito u Americi, i smatraju je temeljem za mnoge pothvate, poglavito na pravnom području.

Kritika, pak, papinih stavova najčešće otkriva dogmatizam onih koji ga napadaju. Bilo je i onih koji su predlagali da se prosvjeduje u Vatikanu zbog enciklike jer naziva totalitarnima države koje zakonom dopuštaju pobačaj i eutanaziju. Bilo ih je koji su žalili za posredništvom tipičnim za Pavla VI. u strahu od neke opće mobilizacije protiv pobačaja i odricanja legitimnosti parlamentima koji su ga odobrili. Ljevičarski su političari uglavnom dokument nazvali apokaliptičnim, iako su i oni pozivali da se enciklika čita i prouči, jer u svijetu nema nikoga drugoga tko bi pozvao na razmišljanje o životu i smrti.

Prije dvadeset godina ova bi enciklika vjerojatno dirnula u osinjak polemike. Valja se samo sjetiti »poplave« kritika na *Humanae vitae*. Ovoga su puta, međutim, i vrlo oštre kritike bile pristojne, a razlogom zato su očito promjene nastale u društvu, nova znanstvena dostignuća o početku života, te zanimanje za temeljna moralna pitanja i nedoumica pred pojavom genetske manipulacije. No Crkvenom je učiteljstvu danas sve više problem, ne toliko kako govoriti, nego kako učiniti da se taj govor prihvati, i to ne samo u laičkom svijetu nego i vjernika. Kako njih potaknuti da prihvate ono što Crkva naučava i onda kada je u suprotnosti sa suvremenim profanim uzorima, usred uljudbe koja se povodi za subjektivnim vrednotama, smatra posvema opravdanim i slobodnim da se svatko usmjeri kako želi. Postavlja se i pitanje koliko i kako Crkva može utjecati na suvremenu kulturu i koja je uloga njezinih vjernika u tome da njezini dokumenti ne ostanu glas vapijućega u pustinji.

Zaključak

Nakon tih tek nekih važnijih pitanja izdvojenih iz enciklike, ostaje dojam obilja, bogatstva i složenosti problema i pitanja koja su u njoj obrađena, tako da ih je teško sve obuhvatiti i u jednom poprilično opširnom članku. Ovaj dokument Ivana Pavla II. nije samo teška osuda pobačaja i eutanazije. Enciklikom *Evanđelje života* papa, kao zabrinuti pastir i dobri Samaritanac, brani najsiromašnije, najslabije, nevine i nemoćne, nerođenu djecu, siromašnu i potrebnu, postajući glas onih koji ga nemaju. Ubijanje je djece sramna kontradikcija, društvena je i povijesna tragedija, strašna urota moćnika ovoga svijeta protiv života, pred čim papa i Crkva ne mogu šutjeti. Teško stečena društvena materijalna dobra ne troše se za solidarnost, nego za uništavanje života. Napadaji su na život zlo, izraz krize i gubitka vrednota.

Vrijednost ljudskoga života promatrana je u enciklici u Kristovu svjetlu. Sin je Čovječiji razlogom obrane ljudskoga života i dostojanstva. Samo se u Kristovu svjetlu može poštivati čovjeka. Bez vjere u Boga gubi se i osjećaj za ljude. Enciklika je stoga krik protiv širenja kulture smrti, tjeskobni i očajnički vapaj pred navalom smrti koju širi praktični materijalizam stavovima, mišljenjima i propustima, tako da su moralni problemi obitelji, rastava i pobačaj, dosegli široke razmjere u svijetu. U bolesnoj je civilizaciji pobačaj premašio razmjere nacističkoga barbarstva, a obavijesna su sredstva postala suradnici u sveopćoj moralnoj raspuštenosti. Stoga *Evanđelje života* želi probuditi zaspale savjesti i upozoriti da zaštita života danas više nije povjerena samo pojedincu ili državi i ne ovisi samo o njima, nego je povjerena i ovisi o cijeloj međunarodnoj zajednici. Ovim je dokumentom međunarodna javnost upozorena da je odgovorna za obranu života u svim njegovim oblicima.

Enciklika je doktrinalni tekst, sinteza vjere i razuma, teološko kristocentrične impostacije, ali i izraz papinog služenja cijelome čovječanstvu. Nije joj svrha okriviti, već više probuditi kolektivnu odgovornost. Enciklika ne želi opteretiti savjesti, već pomoći da se ponovno otkrije istinska vrijednost života i uoči koji je temelj dostojanstva i slobode osobe. *Evanđelje života* nije niz anatema, kako je to pisalo u nekom tisku još uoči objavljivanja nego je puno milosrđa i razumijevanja, napose prema ženama, a vodi računa i o novom mentalitetu, kao, na primjer, u slučaju smrtno kazne gdje se ne obraća samo vjernicima nego svim ljudima u ime čovjeka. Tom enciklikom papa upozoruje da budućnost čovječanstva i društva ovisi o priznanju temeljnoga prava na život. U protivnom, društvu i čovječanstvu ostaje samo samovolja jačega koju će javnosti skrivati nekakva prividna demokracija.

Iako je prožet razumijevanjem i ljubavlju, papin je tekst ozbiljan i strog. Sveti otac suprotstavlja Evandjelje i njegovu istinu duhu našega vremena. Boji se da ponovno ne proklija tiranija, totalitarizam, različit od onog prošlog, ali ne manje opasan. Stoga o ovoj papinoj teškoj i usamljenoj borbi sa suvremenim mentalitetom i njegovim zabludama ovisi hoće li budući naraštaji živjeti u svijetu koji će poštivati vrednote života.

Literatura

1. Accatoli, Luigi. (31. 3. 1995.) »Onorevoli, cambiate la legge sull'aborto«, *Corriere della Sera*.
2. Blondet, Maurizio. (14. 6. 1995.) »Il genetista Sermonetti: Questo e' il volto sinistro della scienza«, *Avvenire*.
3. De Bac, Margherita. (19. 11. 1993.) »L'aborto 'rovina', riesplode la rissa«, *Corriere della Sera*.
4. Caretto, Ennio. (3. 4. 1995.) »Paolo VI disse: Wojtyła«, *Corriere della Sera*.
5. Gazzaneo, Giovanni. (14. 6. 1995.) »Nuove regole con l'alibi del 'testamento'«, *Avvenire*.
6. Tosatti, Marko. (31. 3. 1995.) »Ecco il vangelo della vita«, *La Stampa*.

JOHN PAUL II. FOR A NEW CULTURE OF LIFE

Ema VESELY

Summary

In his encyclical »Evangelium vitae« John Paul II. expresses his desire to serve humanity by arousing the sense of responsibility for life. It is not the aim of this document to burden consciences but to contribute to the development of a mentality of respect for the dignity and freedom of each person from conception to death. By confrontation of a culture of life against a culture of death, the pope's attention is concentrated on the commandment »do not kill« and he points out contemporary modes of breaking it, not leaving aside the pertaining bio-medical aspects, the problems of demographic growth, democracy and freedom, the relationship between Church and State. He deals very attentively with the attitude that the faithful should assume towards civil and moral laws and offers concrete directions for carrying out the demands of the encyclical.